
KÖZÉPKOR – KORA ÚJKOR

Kommunikáció – Jogszolgáltatás – Integráció

A pápaság és a toledói érsekség a XII. században (kb. 1085– kb. 1185)

Andreas Holndonner a német medievisztika fiatal korosztályának egyik jeles képviselője. Recenzálandó kötete az Erlangeni Egyetemen (Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg) 2012-ben megvédett disszertációjának átdolgozott, és részben kiegészített, 2014-ben megjelent változata. Holndonner 2009 és 2012 között egy *Klaus Herbers* vezette kutatócsoport („Päpstlich geprägte Integrationsprozesse in Ost- und Westeuropa (11.–13. Jh.) – Universale Einheit oder vereinheitlichte Vielfalt?“)¹ tagjaként a középkori kereszténység centrumának és perifériáinak viszonyával, majd ezután egy másik, szintén az erlangeni professzor által vezetett projekt kutatójaként a középkori kánonjog teológiai vetületeivel foglalkozott.²

Holndonner munkájában a toledói érsekség és a pápaság közötti kapcsolat közel száz évét, nagyjából az 1085 és 1185 közötti időszakot dolgozta fel. Könyve bevezetésében kitér olyan fontos, egész kutatását meghatározó kérdésekre, mint a középkori integráció fogalmának a meghatározása, illetve a pápai reformok által az egész kereszténységre, illetve konkrétan az Ibériai-félszigetre kifejtett elméleti és gyakorlati hatás. Az 1085-ben a muszlimoktól visszafoglalt Toledo esetében Holndonnernek azzal is számolnia kellett, hogy a kereszténység végvidékén, egy, bár korábbi keresztény hagyományokra támaszkodó, de újonnan visszaállított érsekség esetében milyen hatással jártak a XI. század végén elkezdődő pápai reformok.

A szerző ennek megfelelően a következő kérdésfeltevésekkel kezdte vizsgálódásait: hogyan működtek azok az integrációs folyamatok, amelyek révén Toledo a pápák által vezetett egyetemes egyház részévé vált? Egy konstans folyamatról beszélhetünk-e, vagy

1 <http://www.mittelalter.geschichte.uni-erlangen.de/cms/forschung/abgeschlossene-forschungen/paepstlich-gepraegte-integrationsprozesse.php> (Letöltve: 2016. 02. 01.)

2 <http://www.ikgf.uni-erlangen.de/people/index.shtml/andreas-holndonner.shtml> (Letöltve: 2016. 02. 01.)

inkább krízisek tarkította fejlődésről? Volt-e valamilyen korlátja az integrációnak és találhatók-e a római centrumra visszaható válaszreakciók? Holndonner három olyan központi fogalommal dolgozott, amelyek könyve címében is megjelentek: kommunikáció, jogszolgáltatás és integráció. Ezek közül talán a legutolsó meghatározása állítja legnehezebb kihívás elé a kutatót. A szerző definíciójában ezt olyan egységesülési folyamatként írja le, amely rendelkezik szociális dimenzióval is, és amely által új elemek jelennek meg egy már fennálló rendszerben. Mivel azonban az integráció csak közvetetten érhető tetten a pápai oklevelekben (ahogyan más forrásokban is), a kutatáshoz különböző kritériumok és indikátorok meghatározására is szükség volt. Ezek azok az úgynevezett pápai eszközök, amelyeket a XI–XIII. század során a nyugati kereszténység különböző területein mindenütt bevetettek: oklevelek és privilégiumok, a kánonjog elterjedése és vele együtt a római jog újrafelfedezése, a pápákat személyükben képviselő legátusok megbízása és tevékenysége, valamint a delegált bíróság rendszere. Nem feledkezhetünk el továbbá a pápaság és a helyi egyházak közötti személyes összeköttetéseknek a kapcsolatok fejlődését alakító erejéről sem, ami elsősorban a klerikusok római útjai, illetve különböző zsinatok révén jöhetett létre. Toledo esetében ezt az általánosnak tekinthető felsorolást kiegészíti egy speciális elem, amely az érsekség különleges földrajzi és szociális helyzetéhez, valamint a korábbi muszlim uralomhoz kapcsolódik: a liturgia. Az úgynevezett mozarab rítus körüli problémák ugyanis azon konfliktusok (belső és a pápasággal fennálló egyaránt) részét képezték, amelyek hosszú távú hatásuk révén mégis az integráció egyfajta megnyilvánulásának tekinthetők.

A kötet bevezetésében Holndonner kitér továbbá a fennálló forráshelyzetre is, kiemelve egyebek mellett a *Historia Compostellana* jelentőségét, amely egy elbeszélő forrás és egy *chartularium* keverékeként jellemezhető. Ugyancsak fontos szerepet játszanak elemzésében a fennmaradt diplomatikai források, elsősorban a pápai és legátusi oklevelek, amelyekkel kapcsolatban a szerző a korábbi kiadásokat, pl. az *Iberia Pontificia* köteteit is érinti. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a német történész számos olyan forrást is bevont vizsgálódásába, amelyeket eddig nem adtak ki, ezek közül többnek a szövege megtalálható a kötet mellékletében.³

3 Holndonner, 2014. Anhang 8. 595–598.

A könyv első fejezete – bár a szerző megállapításával élve, az integrációs folyamatoknak ritkán van pontos kezdő és végpontja – Toledo 1085-ös visszafoglalásával indul. A vizsgálódás fő témáját a VII. Gergely pápa által a világi uralkodók irányában általánosan támasztott igények, illetve ezek speciális, helyi megjelenései adják. Az Ibériai-félsziget mint kultúrák és vallások olvasztótégléje ugyanis olyan kihívások elé állította a pápákat, illetve univerzális igényeket, amelyek máshol ebben a formában nem jelentek meg. Toledo esetében ez talán leglátványosabban a már említett mozarab liturgia esetében volt megtapasztható. VII. Gergely Holndonner elemzése szerint ugyanis látványosan elutasította e rítus alkalmazását, számtalan konfliktust kiváltva és felvállalva ezáltal, de a liturgia mégis tovább élt a XII. században is.

A szerző nagy hangsúlyt fektet analízise során a toledói érsekség, és tágabban León és Kasztília vizigót előzményeire, illetve ezen örökség XI–XII. századi hatására, ami – a korábbi egységes királyság helyén kialakuló új uralmi centrumok teremtette helyzettel együtt – a pápasághoz fűződő kapcsolaton is nyomot hagyott. Elemzése szerint a keresztény egyházszervezet újjáalakítása és kiegészítése mellett – nem meglepő módon – kiemelkedő jelentőségű volt 1085 után a római liturgia, valamint a bencés szerzetesség megjelenése a területen. Ugyancsak fontos volt a hispániai primátus kérdése, nem volt ugyanis kezdetől fogva egyértelmű, hogy Toledo érseke fogja betölteni ezt a szerepet, hiszen arra esélyes volt Braga, Burgos és Palencia főpapja is. A vizsgált korszakban VII. Gergely mellett két kiemelkedő szereplővel kell még számolnunk Holndonner elemzése szerint: VI. Alfonz kasztíliai és leóni királlyal és Bernát toledói érsekkel.

Jelentős változásnak tarthatjuk, hogy VII. Gergely utódai alatt enyhült a feszültség a pápaság és Toledo között, amihez Bernát érsek több itáliai útja is hozzájárult. Az egyházfők mindazonáltal nem mondtak le a római liturgia bevezetéséről, nem ismerték el egyenrangúként a mozarabot, bár azt bizonyos templomokban továbbra is gyakorolhatták. III. Celesztin a XII. század végén pedig egyenesen a muszlimok uralma alatt élő mozarabok megsegítésére hívta fel a kereszténységet. Nem kell azonban csodálkoznunk ezen a változáson, hiszen, mint később még kitérünk rá, a pápa volt korábban az első személyesen Toledóban járt bíboros-legátus.

A könyv második fejezetében Holndonner áttér a toledói érsekség számára 1088-ban és 1093-ban adott pápai privilegiumok elemzésére.

Az ismertetésünkben már többször említett érsek, Bernát jelentősége ebből a szempontból is kiemelendő, hiszen az említett – igen jelentős – külön jogok kieszközlésében nagy szerepe volt a hispániai főpap 1088-as, II. Orbán pápánál tett látogatásának. Bernát ekkor személyesen vette át érseki méltósága jelképét, a *palliumot* a pápától, elsőként az ibériai főpapok közül, egy olyan időszakban, amikor a pápai reformok folyományaként, ahogyan azt Holndonner is hangsúlyozza, a metropolitai hatalom kezdett háttérbe szorulni. A sajátos hispániai helyzet azonban épp ekkor hozta magával a – még formálódó jogi háttérű – primátus kérdésének a felértékelődését. 1093-ban pedig egy másik, a későbbi eseményekre nagy hatású pápai privilégium révén Bernát érsek állandó legátusi rangra tett szert. II. Orbán döntésének érdekessége, hogy megindokolásakor, a primátussal ellentétben, már nem utalt a korábbi vizigót hagyományokra, és azt nem is kötötte össze közvetlenül a toledói főpap hispániai elsőségével. A pápa intézkedéseinek hatására a toledói primátus a XI. század végére realitássá vált, a felújított és újonnan alapított egyházmegyék, köztük a tarragonai érsekséggel, ugyanis kikerültek a narbonne-i érsek joghatósága alól.

A kötet harmadik fejezetében a pápai-toledói kapcsolat XI–XII. század fordulója körüli eseményeibe nyerhetünk mélyebb betekintést. Holndonner ebben a fejezetben egyértelműen a korábbi szoros kapcsolatok, ugyan nem jelentős, de érezhető lazulására helyezi a hangsúlyt. Ennek első jele a korábban említett privilégiumok földrajzi határainak a szűkítése volt. Az Ibériai-félsziget többször hangsúlyozott politikai töredezettsége ugyanis a terület egyházi struktúrájára is hatással volt. VI. Alfonz mint *imperator totius Hispanie* ugyan igyekezett minden lehetséges módon támogatni Bernát érseket primátusa realizálásában, de a gyakorlatban az Kasztília és Leónon kívül nem tudott érvényre jutni, 1093 után egyrészt az elmaradó pápai támogatás miatt sem. A toledói főpap igyekezett kialakítani az alárendelt püspökségek hálózatát, de nem minden esetben járt sikerrel. Santiago de Compostela és Valencia főpapjai például *exempt* státuszuk elismertetése révén törekedtek a toledói igények elhárítására. Bernát érsek később az Urraca kasztíliai királynő és I. Alfonz aragóniai király házassága körüli problémák kapcsán már nyíltan elmentette került II. Paszkál pápával. A rossz viszony egyik lehetséges hatásának tarthatjuk a szerző szerint, hogy a pápa tovább nyírbálta Toledo különjogait, valamint azt, hogy Bernát hasztalanul igyeke-

zett megakadályozni a XII. század elején a bragai püspökség érseki rangra emelését. Az események azonban érdekes fordulatot vettek, tekintve, hogy Mór bragai érsek 1117-ben VIII. Gergely néven ellenpápa lett, majd ő koronázta császárrá V. Henriket. A fejezet végén a szerző a toledói érsekség egy másik rivalizálását veszi górcső alá, a Santiago de Compostelával kialakuló vitát, amelyben a vizigót tradíciók és a Jakab apostol sírja nyújtotta más jellegű legitimáció megütöközését is megfigyelhetjük.

A negyedik fejezet a szerző által késleltető elemekként aposztrofált ellentétes fejlődési tendenciákat elemzi. Toledo jelentősége és a hispániai egyházszervezetben betöltött kiemelkedő szerepe ugyanis a XII. század eleji nehézségek ellenére sem változott meg jelentősen, Compostela nem volt képes átvenni riválisa szerepét. Holndonner az 1112 és 1130 közötti időszakot tekintve kiemelten foglalkozik Boso kardinális legációjával, sőt, Bernát, az állandó legátusi felhatalmazással rendelkező toledói érsek és az említett pápai oldalkövet gyümölcsöző együttműködéséről ír, ami a korábban hűvösebbnek mondható pápai-toledói viszony enyhülését is eredményezte. Ez egyebek mellett újabb, Toledónak adott apostoli privilégiumok formájában is megmutatkozott, valamint a reconquista pápai támogatására is hatással volt. Megtörtént továbbá Toledo és Compostela között az érdekszférák elhatárolása, egyértelműen az előbbire nézve kedvező végeredménnyel.

A következő nagyobb egység arra a kérdésre keresi a választ, hogy a XII. század első nagyobb szkizmája alatt miért tűnik a toledói–pápai viszony a korábbiaknál jóval visszafogottabbnak. A szerző ezzel kapcsolatban elsősorban a ciszterciek és az Ágoston-rendi kanonokok szerepét emeli ki, az 1127 és 1143 közötti – lappangási – időszak ugyanis a két szerzetesrenddel fennálló konfliktusok és együttműködések révén jellemezhető Holndonner szerint. Ennek lezárása pedig VII. Alfonz király és az Ibériai-félszigetre küldött pápai legátusok kapcsolata, valamint az utóbbiak által elnökölt zsinatok révén ragadható meg. A munka hatodik része a korábbi lappangás után a felszínre törő konfliktusokkal foglalkozik, amelyeket a szerző az integráció hajtóerejeként jellemez. Az 1143 és 1179 közötti éveket tekintve ugyanis a toledói primátus körüli viták tekinthetők igazán meghatározónak. A Toledo és Braga közötti konfliktus újult ki elsőként, amely összekapcsolódott világi ellentétekkel is, nevezetesen a kasztíliai királyok Portugália feletti igényeivel. A konfliktus egyik

megjelenési formája a már említett zsinatokon keresendő, de a bra-gai érseknek küldött pápai iratok is számos adalékkal szolgálnak a kérdéshez. Sőt, általánosságban elmondható, hogy a különböző pá-pai mandátumok, privilégiumok és protekciók nagy hatással voltak az események alakulására, még ha csak fenntartásokkal is beszél-hetünk az egyházfők „spanyol politikájáról”. Holndonner nagy fi-gyelmet szentel továbbá a kánonjog XII. századi ibériai terjedésének, illetve ehhez kapcsolódóan a főpapok közötti pápai eljárásoknak is, amelyek szintén az integráció egyik eszközének, vagy inkább útjá-nak tekinthetők. Maga a konfliktus a toledói primátus ismételt pápai elismerésével zárult.

A könyv hetedik fejezetének központi kérdése abban határozha-tó meg, hogy milyen hatással volt a Toledót érintő integrációs fo-lyamatokra III. Sándor pápa 1159-es megválasztása, tekinthető-e, és ha igen mennyiben, az ezt követő időszak egyfajta áttörésnek? Holndonner az 1160-as éveket még egyfajta válságidőszaknak tart-ja, amihez nagyban hozzájárultak az öt ibériai államalakulat közötti szüntelen ellentétek, ahogyan III. Sándor pápa és I. Frigyes császár konfliktusa is. A szerző vizsgálja még mások mellett János toledói ér-seknek a fennálló kettős pápaválasztás körüli problémákban játszott szerepét és az 1166-os segoviai zsinat hatását, míg a konfliktus vég-pontját a XIII. század elejére helyezi. A kötet záró, nyolcadik része is az előzőleg az integrációban végbemenő áttörésként aposztrofált té-mához kapcsolódik, annak néhány elemét veszi alaposabban górcső alá. Ezek közül talán Hyacinth bíboros-legátus missziói emelhetők ki, aki mellel az első olyan legátus volt, aki ibériai tartózkodása során egészen a Tajo parti városig eljutott. A pápai oldalkövet által megélnített kapcsolatok mutatkoztak meg például a toledói érsek-ség újabb pápai privilégiumaiban is.

Holndonner a több mint húsz oldalas összegzés után mindössze-sen kilenc melléklettel gazdagítja az általa összeállított, eddig sem alábecsülendő mennyiségű információhalmazt, egyebek mellett megadva a fellelhető XI–XII. századi liturgikus könyvek listáját, ösz-szegyítve Bernát érsek legátusként kiadott okleveleit, illetve közre-adva több eddig nem hozzáférhető, vonatkozó pápai iratot. A kötetet egy igen terjedelmes forrás- és irodalomjegyzék, valamint a személy-és helynév mutató zárja le. Andreas Holndonner munkája mind-azonáltal nem csak terjedelme, vagy az utóbb említett mellékletek és kiegészítések miatt tekinthető különösen impozánsnak. A fiatal

erlangeni történész könyvében a hispániai történelem, és szűkebben véve a toledói-pápai kapcsolatok történetét tekintve olyan mérvű felkészültségről és ismeretekről tett tanúbizonyságot, amire érdemes minden a téma iránt érdeklődő kutatónak odafigyelnie. Holndonner kötete bátran odaállítható professzora, Klaus Herbers munkái mellé, ami önmagában is garancia a magas minőségre.

Andreas Holndonner: *Kommunikation – Jurisdiktion – Integration. Das Papsttum und das Erzbistum Toledo im 12. Jahrhundert (ca. 1085 – ca. 1185)* [(Kommunikáció – Jogszolgáltatás – Integráció. A pápaság és a toledói érsekség a XII. században (kb. 1085– kb. 1185)]. Berlin – München – Boston, 2014. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge. Bd. 31: Studien zu Papstgeschichte und Papsturkunden.

Barabás Gábor